

KOMEMORATIVNE PRAKSE SLOVENSКИH EMIGRANTOV
IZ JULIJSKE KRAJINE V DRAVSKI BANOVINI*Egon PELIKAN*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: egon.pelikan@zrs.upr.si*IZVLEČEK*

Avtor v razpravi opisuje komemoracije, ki so jih v Kraljevini Jugoslaviji pripravljali emigranti iz Julijske krajine v tridesetih letih. Obravnava organizacije, cilje in vsebine, ki so se jih posluževali emigranti iz Julijske krajine pri iredentističnih propagandnih akcijah za odpravo rapalske meje oziroma za priključitev Julijske krajine h Kraljevini Jugoslaviji v času med obema vojnama.

Komemorativne prakse manjšin in manjšine nasploh so v tem času bile po vsej Evropi predmet operacionalizacije zunanjih politik večine evropskih držav, ki so težile k spremembi versajskega sistema po prvi svetovni vojni. Manjšine so v tem kontekstu služile kot nekakšne predstraže za potencialne spremembe meja. To je v času med obema vojnama veljalo tako za imperializem fašistične Italije, kakor za iredentizem Kraljevine Jugoslavije.

Ključne besede: Julijska krajina, komemoracije, fašizem, antifašizem, emigranti, iredentizem

LE PRATICHE COMMEMORATIVE DEGLI EMIGRANTI SLOVENI
DALLA VENEZIA GIULIA NEL BANATO DELLA DRAVA*SINTESI*

Nel corso della trattazione l'autore descrive le commemorazioni preparate nel Regno di Jugoslavia dagli emigranti provenienti dalla Venezia Giulia negli anni Trenta. Descrive le organizzazioni, gli obiettivi e i contenuti di cui si avvalevano gli emigrati giuliani nelle azioni di propaganda irredentista per l'abolizione del confine di Rapallo, ovvero per l'annessione della Venezia Giulia al Regno di Jugoslavia nel periodo tra le due guerre.

Le prassi commemorative della minoranza e delle minoranze in genere a quel tempo erano in tutta Europa uno strumento usato per implementare le politiche

estere di gran parte degli stati europei che aspiravano a cambiare il sistema di Versailles dopo la prima guerra mondiale. In questo contesto, le minoranze servivano come una sorta di avanguardia per dei potenziali cambiamenti di confine. Tra le due guerre ciò valeva sia per l'imperialismo dell'Italia fascista che per l'irredentismo del Regno di Jugoslavia.

Parole chiave: Venezia Giulia, commemorazioni, fascismo, antifascismo, emigrati, irredentismo

UVOD

Komemorativne prakse praviloma služijo ustvarjanju »mi-diskurza« pri čemer gre za imaginarij idejne pokrajine, ki vzpostavlja skupno (v našem primeru nacionalno) identiteto. Travmatični dogodki ob nasilnih (prisilnih) izgubah nastajajočih ali izoblikovanih identitet so lahko zelo dolgega trajanja in lahko segajo v prihodnost prek več generacij. Namen komemorativnih praks je viktimizacija, ki je sicer eden od osrednjih nacionalnih mitov (Hodking, Radstone, 2007, 2).

V času med obema vojnama se je v podobni ideološki vlogi znašla večina evropskih manjšin, saj so se po prvi svetovni vojni v vlogi nacionalnih manjšin, v večjem ali manjšem obsegu, znašli pripadniki skoraj vseh evropskih narodov. Približno petindvajset milijonov Evropejcev je v času med obema vojnama predstavljalo manjšine v nacionalnih državah drugih narodov (Judt, 2002, 161). Manjšine pa niso predstavljale zgolj »mostov med narodi«, temveč tudi orodje imperialističnih, iredentističnih, revanšističnih in podobnih političnih gibanj. V tem času, ko se je po večini Evrope pojavljala značilna sintagma »združitev z matico«, so komemorativne prakse ter druge podobne manifestacije predstavljale element notranje homogenizacije manjšine in element propagandnih aktivnosti za eventualno spremembo državnih mej. Značilna sintagma o »neodrešenih bratih« se je v času med obema vojnama uporabljala praktično pri vseh srednjeevropskih narodih.

Poseben položaj je v tem smislu imela politična emigracija, ki se je z ozemelj z manjšinskim prebivalstvom preseljevala v »matične« nacionalne države in si tam praviloma organizirano prizadevala za revizije obstoječih državnih meja. Take akcije so bile usmerjene tudi v prizadevanja za revizijo zahodne meje Kraljevine Jugoslavije oziroma revizijo rapalske meje med Italijo in Jugoslavijo, začrtane 12. novembra 1920.

Komemorativne prakse in manjšinske manifestacije so tudi med Slovenci (in Hrvati), emigranti iz Julijske krajine v Kraljevini Jugoslaviji, rabile za permanentno mobilizacijo emigrantov in njihovo usmerjanje v iredentizem.

RAPALSKA MEJA

Srednja Evropa se je v zadnjih dvesto letih pod vplivom nacionalnih ideologij spreminjala iz dinastičnih posesti (nekakšnih evropskih »multinacionalk«) v podobo etnično opredeljenih prostorov, ki so se skozi nacionalna politična gibanja izrisali na zemljevidu Evrope. V 19. stoletju se je v smislu nastajanja nacionalnih ideologij pospešeno dogajala »nacionalizacija« evropskih imperijev in Avstro-Ogrska je bila v tem smislu vzorčen primer. Po prvi svetovni vojni je doživljala preoblikovanje v nacionalne države naslednice, kar je področje zgodovinskih dežel in regij spremenilo v nacionalno oblikovane politične prostore (King, 2001, 112).

Slovenci so prvi zemljevid etničnega ozemlja, ki je nastal na podlagi nacionalnega političnega programa iz leta 1848, izrisali šele leta 1853. Leto 1918 pa je pomenilo za slovensko nacionalno-politično gibanje politično katastrofo. Posebno priključitev narodnostno mešanega ozemlja na severu (Koroška) k novo ustanovljeni Republiki Avstriji po plebiscitu oktobra 1920 ter priključitev ozemlja na zahodu, ki je bilo z rapalsko mejo novembra leta 1920 priključeno k Italiji, sta predstavljali za pristaše koncepta t. i. »Zedinjene Slovenije« in mej, ki so bile načrtane v »nacionalnem programu«, velik poraz. S sklenitvijo rapalske pogodbe (12. novembra 1920) je velik del te t. i. »Zedinjene Slovenije« na zahodu pripadel Italiji. Meja je potekala po črti Peč–Jalovec–Triglav–Porezen–Blegoš–Planina–Javornik–Snežnik–Kastav. K Italiji je bila priključena več kot četrtina ozemlja, naseljenega s slovensko govorečim prebivalstvom in približno 300.000 Slovencev je postalo manjšina v teritorialno razširjeni Kraljevini Italiji (Pirjevec, 1995, 28).

Na ozemlju za rapalsko mejo se je z nastopom fašizma stopnjevala raznarodovalna politika in z njo izseljevanje Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Izseljenci so večali množico brezposelnih v Dravski banovini. Po ocenah slovenskih zgodovinarjev je šlo za približno 70.000 beguncev, ki so se v Kraljevino Jugoslavijo izselili v več begunskih valovih, število vseh izseljencev, ki so se izselili v Jugoslavijo, Evropo in svet, pa je do leta 1941 presehalo 100.000 (Kacin, 2001, 41). Izseljevanje je v različnih obdobjih med obema vojnama imelo bolj politični oziroma bolj ekonomski predznak, sicer pa se ekonomski in politični razlogi največkrat prepletajo. Prvi val izseljencev je npr. sledil že neposredni zasedbi Primorske s strani italijanske armade, drugi leta 1918, ko so nove oblasti izgnale vse bivše državljane Avstro-Ogrske, ki v Julijski krajini niso imeli stalnega bivališča, temu je spet sledil val beguncev po fašističnem prevzemu oblasti.

Izključno politični val beguncev je predstavljala večina slovenskih učiteljev iz Julijske krajine po uvedbi Gentilejeve šolske reforme. Sledili so jim državni in občinski uradniki. Večina intelektualcev se je izselila potem, ko so bila prepovedana vsa kulturna društva in nazadnje slovenščina sploh. Večji val beguncev je sledil prvemu tržaškemu procesu leta 1930. Najmanj so se v vsem času med vojnama

izseljevali kmetje (Vovko, 1978, 451). Največji val beguncev sta povzročili vojna v Etiopiji in angažiranje Italije v španski državljanski vojni, ko so se številni Slovenci iz Julijske krajine z emigriranjem v Kraljevino Jugoslavijo izognili vpoklicu v vojsko (Nečak, Vovko, 1981, 119).

Kot navaja poročilo, ki je bilo iz jugoslovanskega konzulata v Trstu poslano v Kraljevino Jugoslavijo leta 1934, so oblasti do tega leta odpustile vse slovenske uradnike iz državne in občinskih uprav, vse slovenske sodnike, fašistična vlada pa je deloma premestila in deloma odpustila 820 slovenskih in hrvaških učiteljev v Julijski krajini. Vsa slovenska laična inteligenca naj bi se, kot navaja poročilo, skrčila na okoli 50 odvetnikov, 15 zdravnikov in še majhno peščico javnih delavcev ter nekaj manj kot 300 duhovnikov (BA, 6).

MANJŠINSKE INSTITUCIJE NA EVROPSKI RAVNI

Po prvi svetovni vojni je vprašanje evropskih manjšin predstavljalo enega najzapletenejših mednarodnih problemov (ne nazadnje se je tudi druga svetovna vojna začela prav z operacionalizacijo manjšinskih vprašanj). Predhodnica današnjih Združenih narodov, t. i. Liga narodov, je bila v rokah evropskih velesil, zmagovalk v prvi svetovni vojni, ki so se same otepale nacionalnih manjšin in niso bile zainteresirane za načenjanje in reševanje teh vprašanj (Mihaelsen, 1984, 95–96). Večinoma države zmagovalke v I. svetovni vojni niso imele do narodnostnih manjšin tudi nobenih formalnih obveznosti (Judt, 2002, 162). Različne obveznosti do manjšin pa so morale sprejeti države premaganke, in tako npr. Italija ni sprejela formalnih obveznosti glede slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini (Juvančič, 1973, 181).

Takrat so se v Evropi z manjšinskimi vprašanji neposredno ukvarjale le štiri pomembnejše mednarodne organizacije:

- Zveza društev za Ligo narodov (Union der Völkerbundligen),
- Medparlamentarna unija (Interparlamentarische Union),
- Mednarodna zveza pravnikov (International Law Association),
- Kongres evropskih narodnosti (Der Europäische Nationalitäten-Kongreß).

Te mednarodne organizacije so zaposlovale pravne in druge strokovnjake, ki so se intenzivneje posvečali vprašanjem mednarodnega pravnega varstva nacionalnih manjšin. V programskih usmeritvah so morale loviti ravnotežje med uradno politiko vodilnih evropskih držav, njihovimi neuradnimi političnimi aspiracijami ter realnimi vprašanji in problemi, s katerimi so se ukvarjale evropske manjšine. Vendar pa so se ob tem predstavniki evropskih manjšin, ki so delovali v omenjenih, deklarirano nadnacionalnih institucijah, v zakulisju intenzivno ukvarjali tudi z neposredno propagando v korist lastnih manjšin oziroma s propagando v smeri iredentizma (Pelikan, 2002, 413–444).

MANJŠINSKI INŠTITUT V LJUBLJANI

Ustanova, ki je zbirala in proučevala podatke o položaju manjšine v Julijski krajini, je bil Manjšinski inštitut v Ljubljani, ustanovljen leta 1925. Vodil ga je Ivo Zorman, organizator dela in glavni publicist inštituta pa je bil Lavo Čermelj. Čermelj je tudi avtor preglednega dela o politiki do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini, ki je v propagandne namene izšla v angleščini (*Life-and-Death Struggle of a national Minority*), pozneje, leta 1938, tudi v francoščini (Pelikan, 2002, 337).

V inštitut so se stekale obveščevalne in siceršnje informacije iz Julijske krajine, ki so služile pripravi propagandnih akcij v korist manjšine v Julijski krajini, seznanjanju evropske javnosti s problemi manjšine in nenazadnje mednarodni propagandi, ki je na eni strani dokazovala slovenski značaj Julijske krajine in na drugi propagirala nujnost spremembe rapalske meje. Tako je npr. emigrantsko glasilo Istra prinašalo zelo natančna poročila o položaju v Cerkvu v Julijski krajini, o gospodarskih razmerah v Julijski krajini, o delovanju in nastopih Josipa Vilfana in Engelberta Besednjaka v Kongresu evropskih narodnosti (največkrat so bili objavljeni celotni referati z vsakoletnih zasedanj kongresa) itd. (prim. Istra, 2. 10. 1936c, 2). Očitno je, da je med posameznimi manjšinskimi oziroma emigrantskimi organizacijami, ki so bile sicer različnih političnih profilov in provenienc, prihajalo do intenzivnega vzajemnega obveščanja ter izmenjave propagandnih in drugih podatkov in materialov, ne glede na politično provenienco posameznikov (prim. Istra, 22. 9. 1933h, 3), saj v osrednjem emigrantskem glasilu Istra najdejo prostor za objavljanje tudi pripadniki tedanje politične levice (prim. Grahor, 1934, 3).

ZVEZA EMIGRANTSKIH ZDRUŽENJ V JUGOSLAVIJI

Veliko emigrantov iz Julijske krajine (okoli 70.000) je bilo v Kraljevini Jugoslaviji povezanih v različna emigrantska društva, ki so spontano nastajala v vseh večjih krajih Dravske banovine. Največ emigrantov je bilo v večjih urbanih centrih, posebno v Mariboru, Celju, Kranju in Ljubljani. Emigrantska društva so nosila imena krajev izza rapalske meje, s čimer so izkazovala svojo iredentistično naravnost (Nanos, Soča, Trst, Jadran, Istra, Gorica, itd.). Septembra leta 1931 so se posamezna emigrantska društva združila v »Zvezo emigrantskih združenj v Jugoslaviji«. Za predsednika Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine so izbrali slovenskega emigranta iz Trsta dr. Ivana Marijo Čoka (Vovko, 1978, 460). Že leta 1932 je bilo v zvezo včlanjenih več kot 5.000 članov, kar je skupaj z njihovimi družinskimi člani predstavljalo več kot četrtino vseh emigrantov v Kraljevini Jugoslaviji (Vovko, 1978, 464). Glasilo zveze (kmalu preimenovane v Zvezo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine) je postal tednik Istra, ki je kot tak izhajal od 1. januarja 1932 do leta 1940 in je objavljial sočasno

članke v slovenščini in hrvaščini.¹ Časopis je prinašal obvestila o položaju v Julijski krajini, poročila o gospodarskem položaju, vsebina pa je prežeta s protiitalijansko propagando, antifašizmom in iredentističnimi zahtevami. Sprememba rapalske meje naj bi bila po mnenju avtorjev številnih prispevkov ne le mogoča, ampak zgolj vprašanje časa. Tako v uvodnih sloganih časopisa pogosto najdemo izjave italijanskih politikov, pesnikov in pisateljev, npr. znano Mazzinijevo misel iz njegovega dela »Doveri dell'Uomo«: »*Ustje Soče je meja, ki jo je Bog odredil Italiji. Do te meje se govori in razume vaš jezik: prek te meje nimate pravic*« (Istra, 1. 1. 1932b, 1). Ali npr. Mussolinijev vojni dnevnik, v katerem opisuje pot skozi Kobarid v času pred italijansko vojaško katastrofo z besedami: »*Že četrtič grem skozi to malo slovensko mesto. Ti Slovenci nas ne marajo. Oni verjamejo, da smo tu le začasno [...]*« (Istra, 1. 1. 1932c, 1).

Osnovno nalogo emigracije so uredniki časopisa videli v propagandi oziroma mobilizaciji Jugoslovanov ter drugih evropskih narodov k prizadevanju za spremembo rapalske meje. List je tako prinašal tudi programe in letake italijanskih antifašističnih skupin (npr. italijanske emigrantske organizacije »Giustizia e Liberta«) (Istra, 1. 1. 1932c, 1). Prav tako prinaša časopis poročila o položaju manjšin v drugih evropskih državah – npr. nemške na Češkoslovaškem (Istra, 20. 2. 1932c, 1). V rubrikah »Vesti iz Julijske krajine« najdemo zelo natančne preglede o dogajanju v Julijski krajini, med drugim poročila o posameznih akcijah fašističnih oblasti, o preganjanju posameznikov ali skupin, o vlogi šole v Julijski krajini, gospodarskih razmerah itd. Sistematično pa so v glasilu tematizirali italijanske zunanjepolitične probleme – Dodekanez, Malto, Južno Tirolsko itd. (prim. Istra, 25. 3. 1932f, 6). V listu ne manjka niti opazk o »malih temnopoltih Italijanih«, ki naj bi se tudi rasno razlikovali od »visokoraslih plavolasih Slovanov Julijske krajine«, kar je ob nekakšnem rasističnem pridihu brez dvoma značilna ideološka dimenzija časa (Istra, 13. 2. 1933b, 3).

Posebna mesta v literarnih rubrikah, ki so izrazito komemorativnega značaja, zasedajo literati: Srečko Kosovel, Oton Župančič, Alojz Gradnik in drugi primorski avtorji (prim. Istra, 26. 5. 1933c, 1). Istra je prinašala tudi pregled ustvarjalnosti pisateljev, ki so se v Dravsko banovino priselili iz Julijske krajine, v rubriki »Prispevki naših rojakov v Ljubljanskih revijah« (prim. Istra, 10. 12. 1937, 10). Prav tako so redni pokloni spominu Josipa Juraja Dobrile, Vekoslava Spinčiča in drugih zgodovinskih figur nacionalnega gibanja Slovencev in Hrvatov v Istri, ob čemer se poudarja antifašistično in antiitalijansko vzajemnost med Slovenci in Hrvati (Istra, 2. 6. 1933d, 1).

Posebno mesto je zaradi svoje dejavnosti v emigrantski reviji denimo dobil režiser Ferdo Delak za film Triglavске strmine v njegovi režiji (1932). Poleg prvega celovečernega slovenskega filma V kraljestvu zlatoroga (1931) Janka Ravnika je bil Delakov film drugi poseben prispevek k srednjeevropskemu t. i. »Heimat filmu« na Slovenskem (Istra, 17. 8. 1934c, 5).

---

1 Istra je sicer izhajala od julija 1929.

V posebno provokacijo italijanskim obveščevalnim in vojaškim krogom je emigrantsko glasilo redno objavljalo natančne načrte, skice in druge podatke o fortifikacijah, ki jih je italijanska vojska urejala ob meji med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo (prim. Istra, 23. 6. 1933e, 2 in na drugih mestih).

Položaj Slovencev in Hrvatov v Cerkvu Julijske krajine je predstavljal nekakšno posebno stalno rubriko, ki pa je posegala v splošna razmerja med Katoliško cerkvijo in fašističnim režimom ter se pogosto dotikala tudi povsem ideoloških vprašanj, iz česar lahko sklepamo, da je za avtorji člankov stala krščanskosocialna skupina oziroma pogosto najbrž kar dr. Jože Bitežnik in dr. Engelbert Besednjak. Opaziti je tudi kvantitativno uravnoveženost poročil glede na zastopanost liberalcev in katoličanov (Istra, 2. 2. 1934a, 5).

Poseben spominski tisk je predstavljal koledar »Emigrant«, ki je poleg informacij o že omenjenih emigrantskih komemorativnih dnevih prinašal npr. zemljevide, slike ali romantične podobe Julijske krajine (Istra, 19. 1. 1933a, 5). Pozneje ga je zamenjal žepni koledar »Soča«, ki je prinašal praktične napotke emigrantom, npr. za pridobitev državljanstva, urejanje vprašanja vojaške obveznosti, pravice do bivanja in zaposlitve itd. (Istra, 7. 1. 1938a, 1).

Vedno znova emigranti pričakujejo neugoden zunanjepolitični ali vojaški izid, ki bi omogočil revizijo rapalske meje. Poročila o poteku bojev in zunanjepolitični komentarji si sledijo ves čas Abesinske vojne, upora Grkov na Dodekanezu ali dogajanja v španski državljanski vojni (Istra, 1. 3. 1935a, 3), ne manjka pa tudi natančnih opisov italijanskih vojnih zločinov na teh območjih (Istra, 8. 11. 1935c, 4). Ob tem prihaja do fantastičnih futurističnih kombinatorik o bodočih revizijah meja evropskih držav, redno rubriko pa predstavljajo tudi poročila o položaju manjšine v Julijski krajini, kot so jih prinašali evropski časopisi (prim. Istra, 20. 9. 1935b, 1). Konec tridesetih let, po sporazumu Ciano – Stojadinović ter novih odnosih med državama, je glasilo Istra hitro izgubljalo podporo uradne jugoslovanske politike. Leta 1938 je posamezen primerek obsegal le še 4 strani. Nazadnje je bilo glasilo leta 1940 ukinjeno.

KOMEMORACIJE V DRAVSKI BANOVINI

Komemoracije v Dravski banovini v tridesetih letih so reprezentirale spomin na tiste dogodke v Julijski krajini, ki so jih emigranti smatrali za najbolj travmatične in so bile dojete kot kulminacije nacionalnih krivic. Odmevne komemoracije so predstavljali že sami kongresi »Zveze emigrantskih združenj v Jugoslaviji«. Časopisje je praviloma prinašalo opise poteka kongresov ter dele izjav in govorov na kongresu (prim. Istra, 16. 9. 1932g, 3).

Ob pregledu glavnih komemorativnih obletnic očitno izstopajo štiri: obletnica sklenitve rapalske pogodbe 12. novembra 1920 (»Rapalski dan«), obletnica usmrtitve

Vladimirja Gortana 17. oktobra 1929 (»Gortanov dan«), obletnica usmrtilcev bazoviških žrtev (6. septembra 1930), v katoliškem taboru pa npr. tudi odstavek zadnjega slovenskega cerkvenega dostojanstvenika v Julijski krajini, goriškega nadškofa Frančiška Borgije Sedeja. Njegovo smrt so praviloma prav tako obeleževali s komemoracijami, vsako leto pa je obsežen komemorativni članek prineslo tudi emigrantsko glasilo Istra (prim. Istra, 1. 12. 1933j, 1). Podobne vloge v komemoraciji spomina je bil med katoličani deležen npr. tudi Lojze Bratuž (Istra, 11. 3. 1938b, 2). Za propagandne manifestacije v katoliških emigrantskih vrstah so bile praviloma izkoriščene tudi vse večje verske prireditve (leta 1936 so katoliški emigranti ustanovili ločeno emigrantsko društvo Sedejeva družina) (Istra, 25. 11. 1932j, 2). »Gortanov dan« je poleg prireditev, ki so jih ob tej priložnosti pripravljala posamezna emigrantska društva, redno obeleževal emigrantski tednik Istra z daljšimi prispevki v Gortanov spomin, ki so se navezovali na poročila o položaju v Julijski krajini (Istra, 7. 10. 1932h, 1). Podobna so poročila na »Rapalski dan«, ki naj bi bil glavni praznik zaradi tega, ker je »vzrok vseh nesreč emigrantov«. Po številnih lokalnih društvih v Dravski banovini so potekale spominske slovesnosti, na katerih se je poudarjalo začasni značaj »italijanske okupacije Julijske krajine«, komemoracije pa so potekale tudi v drugih krajih Kraljevine Jugoslavije – od Jesenic do Šibenika (Istra, 18. 11. 1932i, 3). Spominske slovesnosti so se odvijale tudi ob obletnicah požiga slovenskega narodnega doma v Trstu 13. julija 1920 (Istra, 7. 7. 1933f, 1). Kot rečeno, je bila od komemorativnih manifestacij najpomembnejša obletnica rapalske pogodbe 12. novembra, ker naj bi ta dan, kot je pisalo emigrantsko glasilo Istra, povzročil »vse naše gorje«. Komemoracije so se odvijale v vseh večjih krajih Kraljevine Jugoslavije in Dravske banovine. Leta 1933 so komemoracije potekale »v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani in v mnogih drugih večjih mestih po državi« (Istra, 17. 11. 1933i, 3).

Predsednik zveze Ivan Marija Čok je leta 1932 javno razglasil cilje in namene zveze emigrantov, ko je Italiji (zaradi ravnanja s slovensko in hrvaško manjšino v Julijski krajini) odrekal pravico, »da drži te pokrajine«. Julijska krajina bi se morala (po njegovem mnenju) odcepiti od Italije in priključiti Kraljevini Jugoslaviji, kar naj bi sicer res bil iredentizem, a »pravičen in pošten iredentizem« (Vovko, 1979, 74).

Že sami kongresi Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine so predstavljali sočasno tako spominsko kakor iredentistično manifestacijo. Srečanja lokalnih emigrantskih društev, članic zveze iz manjših krajev Dravske banovine, so dodatno pripomogla k politični mobilizaciji emigrantov. Srečanja in komemoracije so praviloma vsebovale počastitev spomina na žrtve fašističnega režima, govorniki so opisovali posamezne asimilacijske ukrepe fašističnih oblasti v Julijski krajini, sledili so ostrejši iredentistični govori, sestavljanje pozdravnih brzojavk vladnim organom Kraljevine Jugoslavije, nazadnje pa je manifestaciji praviloma sledila maša za »neodrešene brate« v lokalni cerkvi.

Razglašanje iredentističnih stališč na kongresu Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v Mariboru 2. septembra leta 1934 je sprožilo celo diplomatski spor med Italijo in Kraljevino Jugoslavijo. Kongres je sprožil velik odmev v italijanski in evropski javnosti, kar so v uredništvu Istre razumeli kot pomembno propagandno pomoč k poznavanju manjšinskih problemov v Julijski krajini s strani fašistične Italije (Istra, 7. 9. 1934d, 2–5).

ORGANIZACIJA KATOLIŠKIH EMIGRANTOV: SEDEJEVA DRUŽINA

Komemoracije in propagandne akcije je posebej pripravljala tudi katoliško usmerjena emigracija. Leta 1936 je bila ustanovljena posebna, ločena emigrantska organizacija katoliškega političnega tabora, »Sedejeva družina«. Njen predsednik je postal dr. Ivo Česnik, njen dejanski voditelj pa trnovski župnik, pisatelj Fran Saleški Finžgar.

Katoliški emigranti iz Julijske krajine so obdržali stike tudi z izgnanimi ali z dogajanjem na Primorskem kakorkoli povezanimi osebami, posebno z duhovniki (BA, 2). Z izganjanjem duhovnikov si je režim naredil slabo uslugo, saj so pogosto sodili med organizacijsko bolj sposobne in so zato hitro zasedali pomembne položaje tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Tam so nato v cerkveni hierarhiji predstavljali pomembno zaledje primorskim emigrantom (BA, 3). Enak pojav sicer lahko spremljamo tudi pri emigrantih iz liberalnega tabora (kar trije bani Dravske banovine in ljubljanski župan so bili rojeni v Julijski krajini) (Sala, 1990, 183).

Aktivnosti niso ušle italijanski tajni policiji, ki je imela med emigranti številne vrinjence, tako v liberalnih, kot v katoliških vrstah. Zgovorno je dejstvo, da je celotno delovanje in tudi večino posameznih akcij emigrantov (arhiv Zveze emigrantov je bil uničen ob napadu Italije na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941) mogoče rekonstruirati s pomočjo poročil konfidentov italijanske tajne policije, ki se nahajajo v državnih arhivih v Rimu, npr. v osebnih mapah političnih osumljencev ali poročilih zunanjemu ministrstvu (prim. ASME, 1).

Tako iz poročil italijanske tajne policije izvemo vrsto podrobnosti, med drugim, da je pisatelj Fran Saleški Finžgar finančno sodeloval pri iniciativi za postavitve spomenika nadškofu Sedeju v Cerknem² (Sedej, 1971, 66), sodeloval pri komemoracijah v spomin na pokojnega nadškofa (npr. ob postavitvi Sedejeve spomenske plošče v stiškem samostanu, ki jo je oblikoval kipar Kalin leta 1936), o čemer najdemo celo zapis posameznih političnih poudarkov govora, ki ga je imel ob tej priliki. Izvemo lahko, katere osebe so imele »pomemben vpliv« na ljubljanskega škofa Rožmana, ko je šlo za vprašanja manjšine v Julijski krajini, in podobno (ASME, 2).³

2 Doprsni kip je izdelal France Gorše, postavljen pa je bil leta 1932 v cerkljanski cerkvi.

3 Poročevalec je še dodal, da sta imela ob koncu slovesnosti »dr. Ivo Česnik in duhovnik Finžgar iredentistične govore, v katerih sta poudarila pomen in vlogo Sedejeve družine, ki da deluje po smernicah pokojnega nadškofa«.

Kot rečeno, so katoliški emigranti uporabljali za iredentistično propagando vse večje katoliške manifestacije v Kraljevini Jugoslaviji. Tak značilen primer propagandnega delovanja katoliških emigrantov predstavljajo npr. dejavnosti ob II. evharističnem kongresu v Ljubljani leta 1935, ki je vrhunec prireditvenih dejavnosti dosegel 28., 29. in 30. junija (BA, 4).

Spomenica papeškemu legatu, poljskemu kardinalu in gniezensko-poznanjskemu nadškofu Avgustu Hlondu, ki sta jo pripravila Engelbert Besednjak in Jože Bitežnik, je imela knjižno obliko, saj je obsegala 82 tipkanih strani velikega formata. Naštevata je dogodke in opisovala položaj v Katoliški cerkvi v Julijski krajini od italijanske zasedbe, vključevala pa je tudi *»najnovejše ukrepe«* takrat novega goriškega nadškofa Carla Margottija (BA, 7, 5). V zaključku je bilo med drugim zapisano: *»Če se politika Sv. sedeža ne povrne k univerzalnim principom katolicizma, bo med Slovenci in Hrvati povzročila versko shizmo. Čisto katoliški značaj slovenskega in hrvaškega ljudstva bo uničen. Seveda je italijanskim nacionalistom tega malo mar, ne more pa biti vseeno Katoliški cerkvi«* (BA, 7, 5). V spomenici je obsodba vatikanske politike segla daleč čez lokalno problematiko in čeprav posredno, je ostro napadala povezovanje vatikanske in fašistične politike v širšem idejnopolitičnem smislu, kar je bila tudi siceršnja značilnost propagande krščanskih socialcev (Matta, 1977, 2–3). Iz poročil je razvidno, da so na II. evharističnem kongresu leta 1935 med štiri uvodne kongresne referate vnesli tudi referat o položaju slovenske in hrvaške manjšine znotraj Katoliške cerkve v Julijski krajini (BA, 4).

V že omenjeni deputaciji pri kardinalu Hlondu je bilo tudi 40–50 duhovnikov, izgnanih iz Italije, ki so nastopili v duhovniških oblačilih in naj bi po mnenju enega od organizatorjev *»gotovo napravili velik vtis«* (BA, 5). Njihovo posebno spomenico, naslovljeno na Pija XI., je sestavil emigrant, duhovnik dr. Anton Zdešar, ki je po izgonu iz Julijske krajine živel v Grobljah pri Domžalah (BA, 5).

Na primeru aktivnosti krščanskosocialne organizacije ob II. jugoslovanskem evharističnem kongresu leta 1935 lahko vidimo, kako je organizacija katoliške shode in druge prireditve v Kraljevini Jugoslaviji in Evropi izkoriščala za zelo raznovrstne propagandne aktivnosti. Prav tako so s podobnimi propagandnimi akcijami nastopali na mednarodnih katoliških prireditvah, tako tudi na vsenemškem katoliškem shodu na Dunaju leta 1933, na katerem je Engelbert Dollfuss napovedal izgradnjo na papeški okrožnici Quadragesimo anno utemeljene stanovsko-korporativistične diktature v Avstriji (BA, 8). Ni naključje, da se v njej o nemških katoličanih na Južnem Tirolskem govori le malo. Res je, da so bili tirolski Nemci v Italiji v ugodnejšem položaju kot slovenska in hrvaška manjšina v Italiji, vendar je iz koncepta spomenice mogoče razbrati, da je omenjanje (sicer le deloma podobnega) položaja nemške manjšine na Tirolskem služilo predvsem za lažje in učinkovitejše širjenje spomenice na vsenemškem katoliškem shodu. Med drugim je bilo v spomenici zapisano, da *»malopridnih načrtov italijanske države z manjšino ni mogoče izvesti brez sodelo-*

vanja Cerkve [...]» (BA, 8). V spomenici sta bila odkrito napadena tudi administrator goriške nadškofije Giovanni Sirotti in tridentski škof Carlo Enrici (BA, 8). O shodu so izčrpno poročali tuji in domači časopisi (Istra, 22. 9. 1933g, 1).

Vsekakor je možnost uporabe institucionalnih katoliških prireditev za komemorativne in druge iredentistične namene ponujala široko paleto možnih propagandnih aktivnosti. Poleg običajnih spomenic tujim cerkvenim dostojanstvenikom in politikom so na katoliških prireditvah pripravljali npr. povorke slovenskih narodnih noš iz Julijske krajine (briško, kraško, vipavsko ...). Pri tem so katoliški emigranti sodelovali z liberalci, kot je razvidno iz korespondence: »S Čokom [Ivanom, op. a.] in Rejcem sem uredil zadevo brzojavk, kakor sva se domenila. Primorske narodne noše nastopijo korporativno v šentjakovski fari« (BA, 4). Narodne noše so bile v tem času v Srednji Evropi nekakšen simbol relacije ljudstvo – narod – nacija in so simbolično poudarjale razmerje med etnijo in nacionalno ideologijo ter iredentizmom (ne slučajno jih je v svoji propagandni mojstrovini Triumf volje v istem času in na enak način uporabila npr. tudi Leni Riefenstahl) (glej: Riefenstahl, 1934, sekvenca 18–20 min.). Sicer nastopajo narodne noše kot stalnica komemoracij in v emigrantskem tisku jim je namenjenega precej prostora. Prav narodne noše naj bi bile v čisto srednjeevropski tradiciji »Blut und Boden« dokaz o nacionalni pripadnosti Julijske krajine.

Nastopi narodnih noš so pogosto predstavljali tudi samostojen iredentistično-komemoracijski projekt, saj se je na prireditvah, kjer so ljubka dekleta nastopala v tradicionalnih oblačilih iz »neodrešenih krajev Julijske krajine«, praviloma zbralo veliko število ljudi, kar je imelo posledično tudi velik propagandni učinek (Istra, 22. 6. 1934b, 1). Podobno so masovne prireditve uspevale s tradicionalnimi plesi v narodnih nošah, kjer so nastopali plesalci v narodnih nošah iz Istre in Julijske krajine. Te prireditve so dosegale mednarodno raven s festivali slovanskih plesov (v Ljubljani je tak festival potekal septembra 1934 v režiji Ferda Delaka in na njem so nastopile narodne noše iz »neodrešenih pokrajin« (Istra, 14. 9. 1934e, 5). Podobna uspešna manifestacija je v tem smislu uspela v Berlinu, kjer so narodne noše in plesi iz Istre (v času Olimpijskih iger) z nastopom v berlinskem »Volkstheateru« poželi veliko pohval nemškega tiska (Istra, 7. 8. 1936b, 1).

OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Uvodoma smo zapisali, da travmatični dogodki lahko skozi komemorativne in druge prakse spominjanja vzdržijo v zavesti posameznikov ali skupnosti tudi več generacij. Prav to dejstvo je v marsičem definiralo tudi dogajanje v Julijski krajini v času druge svetovne vojne. Med vojno je organiziranje slovenskih komunistov v Julijski krajini namreč tudi organizacijsko potekalo z navezavo na lokalne pristaše, a je bilo vneseno iz Ljubljanske pokrajine, komunisti, ki so prihajali na Primorsko, pa

so bili pogosto bivši emigranti iz Italije ali njihovi sinovi. Tako gre razumeti Besednjakovo oceno, ki jo izreka v zgovornem pismu Virgilu Ščeku tik pred kapitulacijo Italije, septembra 1943, ko je retrospektivno ocenjeval položaj na Primorskem: »Iz izloženega sledi, da je mehanični prenos metod, ki se jih poslužujete pri vas [v Ljubljani, op. a.], na J. K. [Julijsko krajino, op. a.] nemogoč, ker so v vsaki pokrajini drugačne razmere, drugačna miselnost, drugačna preteklost. Izkustva zadnjih 25 let so povzročila, da je pri zamorcih [primorskih Slovencih, op. a.] narodnostna borba v ospredju vseh njihovih misli. Ona predstavlja vrhovno načelo njihovega življenja. Vse drugo stopa trenutno v ozadje. Kdor govori drugače, vas vara. Vojna ni na tem nič spremenila, kvečjemu da se je narodnostni boj silno zaostрил. Vam so pustili vseučilišče, vse šole in ves tisk, v J. K. se ne smejo tiskati niti molitveniki in v zadnjem času pretepajo po vaseh ljudi, ki govore med sabo slovenski.⁴ Posebni napisi prepovedujejo uporabo našega jezika v javnih prostorih. Kako naj v takih razmerah sodelujejo Slovenci z Lahi? Kako je mogoče pričakovati, da bi Slovenci vzeli v roke orožje in se borili proti slov. gozdovnikom [beri partizanom, op. a.]? Nihče ne sme pričakovati, da bodo Slov. pomagali Lahom, ter prevzemali opravila in dolžnosti države tlačiteljice. Oni laški gen. (kdo izmed Slovencev je z njim o tem razpravljal?), ki misli drugače, ne pozna zamorskega [beri primorskega, op. a.] ljudstva. Kakšen je torej izhod? Iz poročila o razmerah v J. K. izhaja, da so ljudje spodaj kakor vedno doslej v ogromni večini narodno zavedni in tuji vsaki internacionalni miselnosti. Kom. [komunistični, op. a.] »učitelji« tvorijo neznatno manjšino. Da ni bilo zagrešenih toliko zamud in napak, bi bila danes vsa dežela v narodnem taboru. Po tuji krivdi stojimo pred zavoženim položajem in izvršenimi dejstvi, ki jih je treba upoštevati. Kot trenutni izhod se predlaga tri sredstva: Sporazum 'vikših'. Z njim bi se preprečilo predvsem bratomorstvo« (BA, 1). S »tujo krivdo« je Besednjak mislil na napake katoliškega tabora v ljubljanski pokrajini, ki se je zapletel v kolaboracijo, z »izvršenimi dejstvi« pa na to, da je primorsko ljudstvo skoraj povsem enotno podprlo Osvobodilno fronto. Kot je o tem zapisala Milica Kacin Wohinz: »Bistveno pa je, kar je tudi osnovna značilnost primorskega odpora, da je nastal predvsem iz narodnostnih motivov, v obrambi pred raznaroditvijo, za ohranjanje narodnostne identitete, čemur se je prilagajal tudi razredni komunistični odpor. Primarno za Slovence je bilo torej nacionalno in iredentistična komponenta narodnega gibanja je bila najmočnejša komponenta celokupnega antifašističnega odpora v Julijski krajini« (Kacin, 1996, 22). Komemoracije in manifestacije emigrantov v Kraljevini Jugoslaviji so bile pomemben sestavni del ustvarjanja tistega političnega in družbenega razpoloženja, ki je položaj, ko bi »kdorkoli, ki bi prišel na Primorsko leta 1941 s parolo narodne osvoboditve, imel za seboj veliko večino ljudi« (Kacin, 1996, 22).

4 V Ljubljanski pokrajini je italijanska okupacijska oblast veliki meri ohranila strukturo slovenske družbe.

Politika fašističnega režima do »tujerodne populacije« v Julijski krajini je na eni strani temeljila na zgrešeni predpostavki o domnevno hitrem »vsrkanju populacije nižje kulture«, kar naj bi se še pospešilo s politiko nasilnega raznarodovanja. Dr. Engelbert Besednjak, takrat slovenski poslanec iz Julijske krajine, je v italijanskem parlamentu leta 1924 protestiral, pa tudi samozavestno grozil: *»Kulturno bogastvo, ki ga je naše ljudstvo doseglo v polstoletnem boju, je bilo uničeno v 24 urah z enim samim zakonskim dekretom sedanje vlade. [...] Ne varajte samih sebe! Vi boste znižali kulturno stopnjo našega ljudstva, narodne zavesti pa mu niste sposobni izbrisati«* (Pelikan, 1996, 128). Njegove besede so odraz prepričanja, da je bila nacionalna ideologija družbeno že uveljavljena do te stopnje, da je očitno ni bilo mogoče (več) preprosto »odpraviti«. Govor v parlamentu v Rimu pa kaže, da je nacionalna zavest že daleč preseгла točko, ko bi jo bilo mogoče z vladnimi dekreti in državno represijo vrniti v čas pred letom 1848. V nastopu v italijanskem parlamentu v Rimu dne 31. maja 1926 je Besednjak izrecno govoril celo o narodih, ki naj bi bili »večni«: *»Nikdar ne boste uspeli, da bi iztrebili naš jezik in našo slovansko zavest. Ko bodo naše šole vse odpravljene in učitelji odstavljeni, se bo spremenila sleherna slovanska družina v šolo in vse matere in vsi očetje bodo postali učitelji, ki bodo prenašali iz roda v rod naš jezik in našo narodno zavest. Zakoni držav so spremenljivi, narodi pa žive«* (Pelikan, 1996, 128).

Mednarodne okoliščine, o katerih je, kot smo videli, nenehno razpredala tudi emigracija različnih ideoloških taborov v Kraljevini Jugoslaviji in ki naj bi nastale z eventualnimi nepredvidljivimi političnimi spremembami širših evropskih dimenzij, je dejansko prinesla druga svetovna vojna. Za nepredvidljiv razvoj dogodkov je poskrbela imperialistična politika fašistične države. V zunanji politiki fašistične Italije do Kraljevine Jugoslavije so bila namreč (po potrebi) nekakšna stalnica tri sredstva pritiska:

- zatiranje slovenske in hrvaške manjšine;
- imperialistične zahteve po Dalmaciji;
- vzdrževanje in podpiranje ustaške emigracije.

Vsa tri sredstva so bila uporabljena do skrajnosti: ukinitve vseh slovenskih organizacij in tiska v Julijski krajini, atentat na kralja Aleksandra in nazadnje, leta 1941, vojaški napad na sosednjo državo ter okupacija. Šele napad fašistične Italije na Kraljevino Jugoslavijo je – če si lahko privoščimo spekulacijo – omogočil revolucijo na Slovenskem in prav revolucionarna vojska je z radikalno vojaško akcijo izbrisala rapalsko mejo. Italija je obdržala Trst in Gorico – ostali deli Julijske krajine pa so pripadli socialistični Jugoslaviji.

SKLEP

Po drugi svetovni vojni se je nova oblast do nacionalnih praznikov in drugih komemorativnih praks iz časa med obema vojnama obnašala podobno kakor npr. v svoji dolgi tradiciji Katoliška cerkev, ki je kot vodilna politična sila, ki je imela monopol nad tradicijo, s potencialnimi konkurenčnimi pojmovanji obračunavala tako, da jih je vključevala v tradicijo ali jih likvidirala (Berger, Luckmann, 1988, 113). Tako se je po vojni pod novo oblastjo del komemorativnih vsebin obdržal, del je bil nadomeščen z drugimi. Za komemoracije, kjer bi v funkciji invencije nacionalne tradicije nastopali npr. »buržoazni politiki« ali npr. cerkveni dostojanstveniki, ni bilo več prostora.

Očitno je, da ni zgolj nacionalna ideologija tista, ki »potrebuje zgodovino bolj kot katerakoli druga ideologija«, kot je zapisala Katharine Hodking (Hodking, 2007, 169), temveč velja to za večino ideologij (tudi v bivši Sovjetski zvezi je bilo vključevanje nacionalnih ideoloških elementov ali npr. pravoslavja element nove razredno-ideološke koncepcije »invencije tradicije«).

Ozemlje bivše Julijske krajine je do danes predmet komemorativnih praks, ki se vračajo h kolektivnemu spominu v smislu razdeljene regije z razdeljeno zgodovino, ločenim zgodovinskim spominom in ločenimi komemorativnimi praksami. Zelo simbolično se namreč na isti kraški gmajni pri Bazovici nad Trstom, v presledku nekaj mesecev, odvijata dve komemoraciji, ki spominjata na zločine, storjene v imenu dveh režimov, dveh nacionalizmov in dveh ideologij – italijanske in slovenske.

Odpirajo pa se nam tudi širša metodološka vprašanja. Koliko je komemoracija sploh lahko zgolj »počastitev spomina«? In kako daleč je v resnici od »nedolžne invencije tradicije« do kreiranja družbenih mitov in predsodkov, ki politiko pripravljajo za eventualne »nove realnosti«? V kaj se lahko spremeni »zgodovinski spomin«, ko ga operacionalizira populistična politika, pa smo lahko videli na tleh bivše Jugoslavije (Müller, 2002, 17).

COMMEMORATIVE PRACTICES PERFORMED BY SLOVENIAN
EMIGRANTS FROM THE JULIAN MARCH IN THE DRAVA BANOVA

Egon PELIKAN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: egon.pelikan@zrs.upr.si

SUMMARY

Commemorative practices generally contribute to the development of the »we-discourse«, which customarily constitutes an imaginarium of a conceptual landscape

determining common identity. Traumatic events, accompanied by the violent (forced) losses of newly emerging or established identities may be a long-continued process, even reaching into the future over several generations. The aim of commemorative practices is victimisation, one of central national myths, and this ideological role was assumed by most of European minorities in the period between the two world wars.

The author of this paper describes commemorations prepared by emigrants from the Julian March in the Kingdom of Yugoslavia during the 1930s. He also presents organisations, objectives and contents that emigrants from the Julian March used in their irredentist propaganda campaigns to eliminate the Rapallo border and annex the Julian March to the Kingdom of Yugoslavia in the period between the two world wars.

At that time, the commemorative practices of minorities and the minorities themselves across Europe were subject to operationalisation of foreign policies pursued by the majority of European countries which endeavoured to bring change to the Versailles system after World War I. In this context minorities served as vanguards for the eventual repositioning of borders. In the period between the two world wars, this held as much for the imperialism of Fascist Italy as for the irredentism of the Kingdom of Yugoslavia.

At the end of World War II the propaganda activities of emigration organisations from the Julian March set the ground for the new authority which abolished the Rapallo border, this time driving a significant number of the Italian population to emigrate.

Key words: Julian March, commemorations, Fascism, anti-Fascism, emigrants, irredentism

VIRI IN LITERATURA

ASME, 1 – Archivio Storico dell Ministero degli affari Esteri (ASME), Affari Politici (AP), Jugoslavia 1930–1941, leto 1936, mapa št. 98, fasc. 2, Poročilo o Sedejevi družini z dne 26. maja 1936.

ASME, 2 – ASME, AP, Jugoslavia 1930–1941, leto 1936, mapa št. 98, fasc. 2, Poročilo o Sedejevi družini z dne 11. decembra 1936.

BA, 1 – Arhiv Engelberta Besednjaka (BA), dok. št. 33, Poročilo o sestanku z »ljubljskimi klerikalci« z dne 20. marca 1943.

BA, 2 – BA, dok. št. 68, Finžgarjevo pismo na uredništvo Mohorjeve družbe z dne 8. januarja 1932.

- BA, 3** – BA, dok. št. 116, Pismo Jakoba Sokoliča, župnika iz Sv. Vida pri Ptujju Engelbertu Besednjaku z dne 15. novembra 1931.
- BA, 4** – BA, dok. št. 334, Pismo Jožeta Bitežnika Engelbertu Besednjaku z dne 27. junija 1935.
- BA, 5** – BA, dok. št. 397, Pismo Jožeta Bitežnika Engelbertu Besednjaku z dne 13. junija 1935.
- BA, 6** – BA, dok. št. 604, Poročilo Bože Milanoviča iz leta 1928.
- BA, 7** – BA, dok. št. 853, Besedilo spomenice kardinalu Hlondtu, izročene na II. Evharističnem kongresu v Ljubljani.
- BA, 8** – BA, dok. št. 1002, Brošura razdeljena na vsenemškem katoliškem shodu 1933: »Denkschrift über die Lage der deutschen und südslawischen Katholiken in Italien«, Innsbrück, 1933.
- Grahor, I. (1934):** Odsekana veja. Istra. Glasilo saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske krajine, 6, 5. 2. februar 1934, 3.
- Istra (1932a):** Glosa, 1. 1. 1932, 1.
- Istra (1932b):** Napis na naslovnici, 1. 1. 1932, 1.
- Istra (1932c):** Nепodpisan uvodnik, 1. 1. 1932, 1.
- Istra (1932d):** Naša emigracija ima veliko nalogo, 1. 1. 1932, 5.
- Istra (1932e):** Češkoslovaška i manjine, 20. 2. 1932, 1.
- Istra (1932f):** Južni Tirol, 25. 3. 1932, 6.
- Istra (1932g):** Resen in miren kongres emigracije iz Julijske krajine v Beogradu, 16. 9. 1932, 3.
- Istra (1932h):** Gortanov dan – 17. oktobra, 7. 10. 1932, 1.
- Istra (1932i):** Rapalski dan, 18. 11. 1932, 3.
- Istra (1932j):** Prva obletnica Sedejeve smrti, 25. 11. 1932, 2.
- Istra (1933a):** Džepni kalendar »Emigrant«, 19. 1. 1933, 5.
- Istra (1933b):** Karikatura, 13. 2. 1933, 3.
- Istra (1933c):** Ob sedmi obletnici smrti Srečka Kosovela, 26. 5. 1933, 1.
- Istra (1933d):** Život i rad Vekoslava Spinčiča, 2. 6. 1933, 1.
- Istra (1933e):** Kako je utrjen Zadar, 23. 6. 1933, 2.
- Istra (1933f):** Pred trinaest godina, 7. 7. 1933, Zagreb, 1.
- Istra (1933g):** Katolički kongres u Beču in naša manjina, 22. 9. 1933, 1.
- Istra (1933h):** Deveti kongres evropskih narodnih manjina, 22. 9. 1933, 3.
- Istra (1933i):** Trinaestu obljetnicu Rapalla naša je emigracija dostojno komemorirala, 17. 11. 1933, 3.
- Istra (1933j):** Ob drugi obletnici smrti dr. Sedeja, 1. 12. 1933, 1.
- Istra (1934a):** Cerkev in fašistična Italija, 2. 2. 1934, 5.
- Istra (1934b):** Naše narodne noše, 22. 6. 1934, 1.
- Istra (1934c):** Delo in uspehi Ferda Delaka, 17. 8. 1934, 5.

- Istra (1934d):** Poročila o odmevih v tisku: Treći emigrantski kongres, 7. 9. 1934, 2–5.
- Istra (1934e):** Naš uspjeh na festivalu slavenskih plesova u Ljubljani, 14. 9. 1934, 5.
- Istra (1935a):** Italija bo doživela težak poraz, če vstopi v vojno proti Abesiniji, 1. 3. 1935, 3.
- Istra (1935b):** Poročilo o pisanju »Manchester Guardian« in pariškega »Populaire« o položaju slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini, 20. 9. 1935, 1.
- Istra (1935c):** Kako su Talijani osvajali Aduu, 8. 11. 1935, 4.
- Istra (1936a):** Abesinci v Ljubljani, 7. 3. 1936, 3.
- Istra (1936b):** Trimf istarskog plesa na olimpiadi u Berlinu, 7. 8. 1936, 1.
- Istra (1936c):** Narodne manjšine – referat dr. Engelberta Besednjaka na kongresu narodnih manjina u Ženevi, 2. 10. 1936, 3.
- Istra (1937):** Prispevki naših rojakov v Ljubljanskih revijah – močan primorski doprinos slovenski kulturi, 10. 12. 1937, 10.
- Istra (1938a):** Koledar »Soča«, 7. 1. 1938, 1.
- Istra (1938b):** Obletnica Bratuževe smrti, 11. 3. 1938, 2.
- Berger, P.-L., Luckmann, T. (1988):** Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Hodking, K. (2007):** Contested past. V: Hodking, K., Radstone, S. (ur.): Memory, History, Nation. New Brunswick - London, Routledge, 1–28.
- Judt, T. (2002):** The past is another country: myth and memory in post war Europe. V: Müller, J.-W. (ur.): Memory and Power in Post-War Europe. Cambridge, Cambridge University Press, 157–184.
- Juvančič, I. (1973):** Politično ozadje I. tržaškega procesa. Kronika, 21, 3. Ljubljana, 180–184.
- Kacin Wohinz, M. (1996):** Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama. Annales, 6, 8. Koper, 15–22.
- Kacin Wohinz, M., Troha, N. (ur.) (2001):** Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije. I raporti italo-sloveni 1880–1956: relazione della commissione storico-culturale italo-slovena. Slovene-Italian relations 1880–1956: report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Ljubljana, Nova revija.
- King, J. (2001):** The Nationalization of the East Central Europe. V: Wingfield, N., Bacur, M. (ur.): Staging the Past. The Politics of Comemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present. West Lafayette, Purdue University Press, 113–152.
- Matta, T. (1977):** Clero sloveno e regime fascista. Bollettino dell'istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 2–3. Trst, 3–14.

- Michaelsen, R. (1984):** Der Europäische Nationalitäten-Kongreß. Frankfurt am Main, P. Lang Verlag.
- Müller, J.-W. (ur.) (2002):** Memory and Power in Post-War Europe. Cambridge, Cambridge University Press
- Nečak, D., Vovko, A. (1981):** Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 21. Ljubljana, 113–127.
- Pelikan, E. (1996):** Engelbert Besednjak v parlamentu. Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak. Trst, Društvo Virgil Šček.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa.
- Riefenstahl, L. (1934):** Triumph des Willens. Youtube. [Http://www.youtube.com/watch?v=weEoYJPbGil](http://www.youtube.com/watch?v=weEoYJPbGil) (1. 7. 2010).
- Sala, T. (1990):** L'ipotesi balcanica del tardo fascismo. Italia e Jugoslavia, 1935–1936. Qualestoria, 18, 1. Trst, 176–187.
- Sedej, J. (1971):** Dr. Frančišek Borgia Sedej. Knez nadškof goriški in metropolit ilirski. Zagreb, samozaložba.
- Vovko, A. (1978):** Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. Zgodovinski časopis, 32, 4. Ljubljana, 449–473.
- Vovko, A. (1979):** Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933–1940. Zgodovinski časopis, 33, 1. Ljubljana, 67–101.